

ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ

Степан Віднянський

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІЗ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В УКРАЇНІ

(Наукова доповідь на засіданні Вченої ради

Інституту історії України НАН України 27 травня 2010 р.)

Розглядаються основні проблеми і перспективи досліджень із всесвітньої історії в незалежній Україні як актуальне завдання і важливий напрям розвитку вітчизняної історичної науки. Зокрема виділяються нові тенденції й позитивні зрушення щодо тематичної спрямованості й наукового рівня дослідження українськими науковцями проблем всесвітньої історії та міжнародних відносин, заснування нових спеціалізованих науково-дослідницьких центрів, фахових часописів та інших інституційно-організаційних форм розвитку досліджень з актуальних питань всесвітньої історії.

Ключові слова: *українська історична наука, всесвітня історія, міжнародні відносини, науковий потенціал, проблеми і перспективи досліджень.*

З огляду на рішення Президії і Бюро відділення історії, філософії та права НАН України про важливість поглиблення досліджень із всесвітньої історії й необхідність створення відповідного інституту дозволяється висловити деякі загальні міркування щодо стану й перспектив розвитку наукових досліджень із всесвітньої історії в Україні, адже, зрозуміло, що в одній доповіді зробити повноцінний аналіз здобутків та основних напрямів роботи вітчизняних істориків-всесвітників є завданням практично нездійсненним, тим більше що за роки незалежності України до відомих ще з радянських часів істориків-всесвітників додався досить великий загін молодих учених-всесвітників із різних регіонів України. Зокрема за останніми даними ВАК України з більш ніж 3-х тисяч дисертацій з історії, захищених за роки української незалежності, приблизно 400 виконано за спеціальністю «всесвітня історія», що є, безперечно, позитивною тенденцією у розвитку вітчизняної історичної науки. Лише у відділі всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії України НАН України за

цей час підготовлено й успішно захищено 10 докторських і майже 30 кандидатських дисертацій з актуальних проблем всесвітньої історії і міжнародних відносин.

Отже, дослідження різноманітних проблем всесвітньої історії залишається і в Україні, можливо не такою мірою як в інших країнах, досить популярною справою. Кожні п'ять років збираються світові конгреси історичних наук. Останній, XX Світовий конгрес історичних наук відбувся 2005 року в Австралії. На жаль, українська делегація на цьому форумі не була представлена. Цей факт, звичайно, не є винятковим для вітчизняних гуманітарних наук, які поки що не інтегровані сповна до світової науки. Остання за умов глобалізації вже не є абстрактною ідеєю доби Просвітництва, коли популярними були міркування щодо всесвітньої республіки вчених. Розв'язання цієї проблеми для України знову пов'язано з «банальними» речами: матеріальними і символічними мотивами, рівнем підготовки кадрів та участі у міжнародній науковій співпраці, розвитком наукових товариств, за якими стоять історичні школи – політичної, соціальної, економічної історії, історії культури тощо.

Через це дозволю собі насамперед кілька міркувань про «історичні школи». Доводиться часто читати й чути, що на тому чи іншому історичному факультеті, як правило регіональних ВНЗ, чи не кожний професор створив свою «наукову школу». Можливо, це і справедливо для окремих з них, які є не лише чисто кабінетними вченими, працюючими роками над улюбленою темою для власного задоволення, а й пропагують свою проблематику й поширюють свої методологічні принципи й методику дослідження серед своїх учнів, послідовників тощо. Утім, створивши, чи швидше проголосивши про створення «школи» свого імені, чимало з них демонструють цим не тільки свої непомірні амбіції, а й відсутність елементарних знань, уявлення про те, що таке «історична школа».

І хоча досі не існує загальноприйнятого поняття «історична школа», але більшість історіографів сходяться на тому, що історична школа – це колектив дослідників, об'єднаних спільною проблематикою, єдиними методологічними принципами, концепціями, що:

а) ґрунтуються навколо відомого й авторитетного в наукових колах дослідника з якоїсь проблеми, який виробив нові, оригінальні й науково обґрунтовані принципи дослідження якоїсь проблеми або періоду в історії країни (наприклад, «Скептична школа» в Росії у першій половині XIX ст., очолювана М. Каченовським);

б) ґрунтуються навколо історичного часопису (наприклад, загальновідома Школа «Анналів», сформована 1929 року французькими істориками М. Блоком, Л. Февром і розвинута Ф. Броделем та іншими вченими навколо однойменного щорічника економічної й соціальної історії);

в) займаються розробкою нових методів дослідження або нової концепції історії країни (наприклад, Київська школа документалістів В. Антоновича, Львівська і Київська школи М. Грушевського; в Європі – наприклад, Баденська (фрайбурзька) школа, очолювана представниками неокантіанської філософії Г. Ріккертом, В. Віндельбандом) тощо.

Однак головною ознакою історичної школи є наявність ланки: учитель – учні, послідовники. Тобто далеко не всі, навіть широко відомі вчені можуть претендувати на власну історичну школу. Наприклад, як би не здавалося дивним, але відомі російські історики В. Ключевський і С. Соловйов не створили власних шкіл, хоча вважалися і вважаються незаперечними авторитетами російської історіографії др. пол. XIX – початку XX століть.

І хоча відповідальним історикам слід особливо пам'ятати крилатий вираз про те, що «постріл, зроблений у минуле із рушниці, повертається пострілом із гармати», але я все ж наважуся стверджувати, що, виходячи з вищесказаного, є, наприклад, всі підстави вважати, що у другій половині минулого століття, зокрема у 60-80-ті роки (коли більшість нинішніх наших істориків навчалися у вишах, здобуваючи фахову спеціалізацію) в українській історіографії, зокрема на відповідних кафедрах ВНЗ, та й в Інституті історії АН УРСР серед істориків-всесвітників існувала по суті єдина історична «школа», в основі методології якої лежала концепція класової боротьби. Ці «боротьбисти» або апологети так званого «іншування» в історії із штучним загостренням конфліктних ситуацій за полярними категоріями у своїх статтях, дисертаціях, монографіях постійно проти когось або проти чогось боролися: або «проти буржуазного ладу, наступу капіталу і підступів світового імперіалізму», або «за встановлення радянської влади і дружбу з першою країною Рад» і «будівництво світлого соціалістичного майбутнього» тощо. Я теж вийшов із цієї школи і добре знаю, що на основі цієї ж концепції розроблялися і «наукові» історії окремих країн та основні періоди всесвітньої історії, особливо новітньої. Причому більшості з керівників цієї школи було притаманне фантастичне відчуття політичної кон'юнктури, про що зокрема переконливо пише стосовно т. зв. «історичної школи» професора Ужгородського національного університету І. Гранчака його колега О. Мазурок у щойно виданій оригінальній історіографічній праці¹.

Щоправда, професор Я. Грицак уважає, що в університетах України радянської доби виникла лише одна справжня наукова школа істориків – проф. М. Ковальського в Дніпропетровську, що пов'язано насамперед із наявністю більших прав і можливостей місцевого університету, підпорядкованого московському міністерству не через київське, а безпосередньо. Академік НАН України Я. Ісаєвич додає ще одну виразно окреслену, з його погляду, школу з питань аграрної історії, урбаністики й демографії –

професора Львівського університету Д.Похилевича. Можливо, можна говорити ще про деякі школи, наприклад, сходознавства проф. Луганського університету В.Бейліса, або археографічну й джерелознавчу школу проф. Ф.Шевченка чи історіографічну школу проф. А.Санцевича у Києві.

Разом з тим загальновідомо, що серйозне вивчення всесвітньої історії від античності до наших днів завжди було прерогативою імперських центрів: у радянські часи цим займалися в основному наукові центри Москви і, частково, Ленінграда. В Україні ж, праці з цієї ділянки історії були нечасті й викликали підозру. Досить згадати для прикладу, як у 50-ті роки в штики зустріли, хай не зовсім досконалу, але капітально скроєну «Історію Франції» київського професора К.О.Джеджули.

Практично всі спорадичні спроби відновити чи розвинути в Україні окремі напрями досліджень із всесвітньої історії, наприклад сходознавство, успіху не мали. Лише на початку 60-х років ХХ ст. в Україні створено дві академічні наукові (згодом реорганізовані в координаційні) ради із проблем, формулювання яких говорять самі за себе: «Історії соціалістичного будівництва в європейських країнах народної демократії» (голова – член-коресподент АН УРСР І. Мельникова) та «Історія міжнародного робітничого і національно-визвольного руху» (голова – академік АН УРСР А. Шлепаков). Наприклад, перша з них координувала науково-дослідницьку діяльність понад 150 українських істориків-всесвітників, в тому числі майже 30 докторів наук, які розв'язували одне з пріоритетних в ті часи завдань радянської історичної науки – «глибокого вивчення закономірностей становлення і розвитку світової системи соціалізму, історії зарубіжних соціалістичних країн та їх спільного досвіду в будівництві нового життя, формування і удосконалення нових, соціалістичних міжнародних відносин».

Про тематичну спрямованість їхньої праці, кількісні та якісні характеристики здобутків українських істориків-всесвітників радянських часів, я вже частково писав у статті «Рецепції всесвітньої історії на сторінках «Українського історичного журналу», присвяченої 50-літтю нашого часопису, де зокрема зазначалося, що з 1957 р. до 1991 р. в журналі надруковано приблизно 800 наукових статей та інших матеріалів з проблем всесвітньої історії і міжнародних відносин, що становило трохи більше 7% усіх опублікованих ним за цей час матеріалів². Це теж є одним із показників місця досліджень питань всесвітньої історії в українському історіографічному процесі радянської доби.

Після краху СРСР і разом з ним марксистсько-советських канонів історіописання, з'явилися певні позитивні зрушення щодо тематичної спрямованості й наукового рівня дослідження українськими науковцями проблем всесвітньої історії, хоча тривалий посткомуністичний трансформаційний період, що продовжується й донині, накладає відчутний відбиток на всі

аспекти інтелектуального життя, в тому числі й розвиток вітчизняної історичної науки, де все ще тривають пошуки нових методологічних, тематичних та історіографічних парадигм. І все ж, однією з помітних сучасних тенденцій її еволюції стало зростання інтересу українських дослідників, зокрема молодих, до питань історії зарубіжних країн і міжнародних відносин, що впродовж тривалого часу фальсифікувалися і на початок 1990-х років виявилися деформованими численними «білими» і «чорними» плямами.

І це цілком закономірно. Адже нині вже навряд чи слід особливо доводити, що разом із подальшим розвитком українознавчих досліджень в Україні, де за роки незалежності дійсно досягнуто значного прогресу в ліквідації та об'єктивному висвітленні передусім «білих плям» історії України (водночас створено і чимало нових міфів), важливим завданням вітчизняної історичної науки є вивчення актуальних проблем всесвітньої, або загальної, глобальної історії чи історії світу, зокрема європейської історії, особливо з урахуванням офіційно проголошеного нашої незалежною державою «європейського вибору» та євроінтеграційного стратегічного курсу. Окрім так званого соціального замовлення, значну роль відіграють і специфічні потреби сучасної історіографії, що вимагають не лише інтегрування української історії в загальноєвропейський і загальносвітовий контекст, а й створення власного цілісного погляду на розвиток цивілізації та актуальні проблеми всесвітньої історії. І хоча у світовому науковому середовищі розгортається дискусія на тему «Чи є історія лише галуззю пропаганди і як звільнити дослідження всесвітньої історії від кон'юнктурного підпорядкування сучасним цінностям», не менш важливим завданням української історичної науки залишається популяризація знань з історії окремих зарубіжних країн і народів, всесвітньої історії взагалі в українському суспільстві, виховання у наших громадян почуття причетності до розвитку європейської, світової цивілізації.

Нарешті, загальновідомо, що ефективна політична дія неможлива без опори на точне та обґрунтоване історичне знання. Зокрема історичні знання, усвідомлення досвіду розвитку світової цивілізації та навколишнього світу, бачення свого реального місця у ньому в минулому й сьогодні завжди відігравали і відіграватимуть неабияку роль у житті народів, суспільств і окремих особистостей. Особливо актуально це звучить для українців та України, яка як етнографічний простір від самих початків своєї історії була не лише місцем зіткнення й суперництва, а й водночас – співжиття й взаємовпливів різних цивілізаційних спільнот. Яскраве й водночас складне, а в окремі періоди історії драматичне минуле одного з найбільших центральноєвропейських народів – українського – нерозривна складова загальноєвропейського і всесвітнього цивілізаційного процесу. Більше того, зовнішні фактори, зокрема значні події й переломні етапи все-

світньої історії та міжнародних відносин, завжди здійснювали суттєвий вплив на історичну долю українського народу. Тому без контексту світового цивілізаційного поступу є неможливим відтворення повної та об'єктивної національної історії, з'ясування місця й ролі України та українського народу у всесвітньому історичному процесі.

Отже, що ми маємо наразі, чого досягли за роки незалежності у вивченні проблем всесвітньої історії? З мого погляду, найбільш яскравим віддзеркаленням рівня наукових (академічних) досліджень із всесвітньої історії є шкільні й вузівські підручники як селекція нових наукових знань, тому насамперед кілька зауважень про них.

Мені часто доводилося рецензувати або редагувати підручники й посібники із всесвітньої історії, я і сам є автором навчального посібника із всесвітньої історії для 11 класу, який витримав кілька видань, і незалежним експертом із всесвітньої історії Українського центру оцінювання якості освіти, і тому, мабуть, маю право сказати, що більшість із них не відповідає сучасному рівню історичних знань і вимогам історіографії й навчального процесу. Їх зміст занадто схематичний, безпроблемний, статичний, а головне – не відбиває всієї багатоманітності суспільних процесів в історії людства і не формує, кажучи словами відомого українського історика Н. Яковенко, особливо необхідного нині «певного неконфліктного простору історичних пам'ятей за рахунок акцентів на так званому «позитивному досвіді» минулого»³. Та й серед авторів шкільних підручників із всесвітньої історії часто трапляються випадкові, але щорічно ті ж самі особи (мабуть особливо наближені до МОН України чи експертно-тендерних комісій із шкільних підручників), малознані у науковому й педагогічному середовищі. Звичайно, є приємні виключення – наприклад, підручники із історії стародавнього світу В.Зубаря, К.Бунятяна і С.Селицької, середніх віків – С.Д'ячкова, Н.Подаляк, новітньої історії – П.Полянського та деяких інших авторів.

Дещо краще, з мого погляду, виглядає справа з вузівськими підручниками. Зокрема помітним доробком українських істориків із всесвітньої історії є видання таких новаторських підручників для вищих навчальних закладів, як: «Історія первісного суспільства» В.Зубаря та «История Древней Греции и Рима» В.Кадеєва, «Історія стародавнього Сходу» О.Крижанівського, «Історія середньовічного Сходу» В.Рубеля, «Нова історія країн Європи та США» Б.Гончара та Н.Городньої, «Новітня історія країн Європи та Америки» у двох книгах В.Газіна і С.Копилова, «Всесвітня історія ХХ століття» С.Пивоварова, Я.Серіщева і С.Стельмаха, «Історія західних і південних слов'ян ХХ століття» за редакцією Є.Пугача, «Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. ХХ століття» В.Ярового, «Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)» М.Кріля та «Історія Центрально-Східної Європи» за редакцією Л.Зашкіль-

няка як вдалої спроби регіонального підходу до висвітлення європейської історії з найдавніших часів до сучасності, а також «Історія дипломатії від давнини до початку нового часу» А.Зінченка, «Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин» за редакцією Л.Губерського і навчальні посібники й підручники з української та сучасної світової історіографії Я.Калакури, І.Колесник і Л.Зашкільняка. На особливу увагу заслуговують виданий Київським славістичним університетом навчальний посібник «Вступ до історії: Курс лекцій»⁴, в якому, спираючись на світовий досвід історіософії, розкриті сучасні методологічні засади історичної науки, а також багато в чому оригінальний навчальний посібник «Історія сучасного світу» Т.Орлової (2006), де у проблемно-хронологічному плані простежуються головні тенденції в життєдіяльності людства на етапах індустріального (з кінця XV ст.) і постіндустріального суспільств у духовній сфері, політиці, економіці, міжнародних відносинах, соціосфері тощо.

Слід також вітати перші в Україні спроби, нехай, з нашого погляду, і не зовсім досконалі й небезхлибні, підготовки словників-довідників, історичних хронік і хрестоматій із всесвітньої історії, зокрема: словника «Світова історія. XIX-XX століття» львівських істориків І.Підкови та О.Джеджори, «Хрестоматії з нової історії від XV до 60-х років XIX ст.», підготовленої доцентом КНУ Н.Папенко, «Всесвітня історія. Хронологія основних подій» В.Даниленка і С.Кокіна, навчально-довідкового видання за редакцією А.Мартінова під назвою «УСЕ. Всесвітня історія» харківських науковців В.Стрижака і В.Мітягіна, хрестоматії для ВНЗ «Політичні кризи та антитоталітарні рухи у країнах Східної Європи (50-80-ті роки XX ст.)» теж харківських істориків С.Страшнюка та Є.Пугача, підготовлених в Інституті історії України НАН України анотованої історичної хроніки міжнародних відносин «Зовнішня політика України в умовах глобалізації» та перших двох випусків енциклопедичного словника-довідника «Україна в міжнародних відносинах», а також двотомної «Української дипломатичної енциклопедії» за редакцією Л.Губерського. Підготовку подібних словникових та енциклопедичних видань із всесвітньої історії, історії окремих держав і народів, континентів і регіонів світу або окремих визначних й глобальних історичних подій і явищ (війн, діаспори тощо) слід обов'язково продовжити, навіть на компілятивній основі, адже вони сприятимуть «пізнанню інших» громадянами України і разом з тим, кращому «пізнанню самих себе». Добрий приклад для наших істориків-всесвітників – виданий 2008 року видавничим підприємством «Картографія» авторизований переклад англійської праці Джеффри Паркера «Атлас «Історія світу». Як науковий редактор цього унікального за змістом та яскравого за оформленням видання, я був захоплений тим, як можна стисло (на 192 с.), наочно й доступно для широкого загалу викласти історію людства, починаючи від

походження людини до суспільства XXI століття, з необхідним науковим акцентом як на глобальні історичні події, так і на досягненнях різних народів планети в усі часи.

Щодо власне наукових досліджень із всесвітньої історії, то у нас виразно позначається тенденція опертя на кращі досягнення світової історичної науки. Зокрема триває перегляд методологічних принципів позитивістської історіографії. У цьому контексті набувають поширення соціокультурна історія, історія ментальності та історія економічних циклів, а також хвилеподібні за характером процеси глобального політичного розвитку та інтеграції. З цієї точки зору всесвітня історія стає певною мірою соціологією, повернутою в минуле. З огляду на світові тенденції розвитку всесвітньої історії можна стверджувати, що набуває поширення герменевтика та історична антропологія, гендерна історія. Водночас модний постмодернізм презентований історичними лінгвістичними і семіотичними дослідженнями. У методологічному сенсі спостерігаємо відхід від догм історичного матеріалізму і дрейф до цивілізаційного або культурологічного підходу, а також синергетичного концептуально-теоретичного аналізу всесвітньої історії. Маємо справу з нелінійним розвитком світового процесу, дискретністю й численними біфуркаціями, остання точка якої припадає саме на початок XXI ст. Утім у методології важливо зберегти прагматичну раціональність. Тому «нова історична наука» не відкидає повністю матеріалістичне розуміння історії. Домінантними стають кількісний аналіз і міждисциплінарний підхід. Математичні методи, наприклад, використовуються з метою прогнозування розвитку міжнародних відносин і прийняття військово-стратегічних рішень або в історичній демографії. Виходячи з того, що історія людства є не лише історією народів, з яких воно складається, а ще й історією їх взаємодії, в останні роки збільшилась увага науковців до історії міжнародних відносин, що включає зовнішню політику й дипломатію у межі загальноісторичних процесів.

Властивістю пізнавальної діяльності людського інтелекту, пізнання історичної реальності й творення історичних знань зокрема є логічне впорядкування, структуризація і теоретизація здобутих емпіричних даних. Минуле прийнято розглядати через соціальні, етнічні, політичні, економічні, культурні, громадські та інші структури й системи, витворені людьми у процесі їх взаємин. Структуризація, систематизація і диференціація історичних знань, нагромаджуваних фаховими істориками і науково-дослідницькими колективами, привели до запровадження дуже розгалуженої мережі різних «історій» – історії цивілізацій і континентів, народів і держав, соціальних груп і громадських інститутів, війн і дипломатії, господарства, культури, науки і техніки, ідей і релігій, повсякденного життя і ментальностей тощо. Кожний обраний спосіб упорядкування й подачі історичної

інформації (знань) продиктований конкретними суспільними потребами відповідної епохи і, звичайно, має право на існування та подальший розвиток. Утім, кожний із них об'єктивно є змістовно однобічним, адже вони покликані доповнювати один одного щодо повноти знань про певний період розвитку історії людства.

У практиці історичної науки й освіти багатьох країн світу, в тому числі й України, прийнято виокремлювати із всесвітньої історії національну – державно- чи етно-політичну історію. Нині такий поділ світової історії викликає критику багатьох фахівців. Адже як і так звана галузева чи предметна історія, що позбавлені можливості дати комплексну характеристику того чи іншого історичного періоду, яка б включала і соціально-економічні, й культурні та інтелектуальні сторони історії, так само, як політичні і дипломатичні, так і національна чи країнознавча історія не може забезпечити комплексний, порівняльний аналіз основних факторів, закономірностей, альтернатив і перспектив історичного процесу на тому чи іншому його етапі. Звичайно сподіватися, що який-небудь єдиний підхід до вивчення всесвітньої історії зможе вичерпно висвітлити який-небудь її період, не можна.

І хоча у сучасній світовій історіографії існують різні схеми «всесвітньої історії» й моделі чи концепції історичних епох, але все ж загалом досі зберігається поділ всесвітньої історії на історію первісного суспільства, стародавню, середньовічну, нову й новітню історії. Спеціалізація відбувається за рахунок поділу історії на історію великих, пов'язаних між собою, регіонів світу: Європи, Близького й Середнього Сходу, Центральної Азії, Північної та Південної Америки. Може йтися і про історію окремих зарубіжних країн та історію загального й особливого в явищах, що пережили групи країн і народів (історія Ренесансу, Реформації, колоніальних захоплень, національно-культурного відродження, наприклад слов'янських народів тощо). Складовими всесвітньої історії є дослідження окремих процесів: політична, економічна, воєнна, дипломатична історія або історія науки і техніки тощо. Зазначені тенденції, наприклад, представлені на сайті Інституту загальної історії РАН, з яким наш інститут, до речі, підтримує творчі зв'язки.

В Україні дослідження проблем всесвітньої історії нині зосереджено на таких наукових напрямках: антикознавство, візантиністичні студії й сходознавство, вивчення проблем середньовічної європейської історії, нової й новітньої історії країн Європи та Америки, студії з історії міжнародних відносин, зокрема ХХ століття, історична славістика, історія Росії та історія країн Азії, Африки і Латинської Америки. Досить докладний аналіз новітніх досліджень із цих напрямів всесвітньої історії в Україні міститься в колективній монографії за редакцією професора Л. Зашкільняка⁵.

Тому я лише зазначу, що, наприклад, достатньо потужним осередком українського антикознавства залишається харківська школа, очолювана професорами В. Кадєвим і С. Сорочаном, плідно працюють також київські, одеські, львівські й чернівецькі античники, закладаються антикознавчі традиції навіть у Дрогобицькому педуніверситеті, викладач якого О.М. Петречко цьогоріч у червні в Ужгородському національному університеті успішно захистив докторську дисертацію на тему «Суспільно-політичний розвиток Римської імперії в I – на поч. III ст. н.е.: від «відновленої» республіки до сенатської монархії».

Візантиністичні й сходознавчі студії теж отримали нове дихання в незалежній Україні. І це не випадково, адже ще М. Грушевський зазначав, що «ми є одним із найбільш орієнталізованих західних народів – подібно як болгари, серби, іспанці, – і ми повинні не забувати, а розвивати і використовувати те корисне і цінне, що дала нам ся орієнтальна стихія». Створення 1991 року Інституту сходознавства ім. А.Кримського НАН України, відкриття Східного відділення КНУ, кафедри сходознавства Львівського університету, заснування у Харкові цікавого наукового часопису «Схід – Захід» (гол. ред. В.Кравченко), нові публікації М.Котляра, С.Малахова та інших, навіть наукова дискусія, що розгорнулася на сторінках «Українського гуманітарного огляду» наприкінці 90-х років XX ст. навколо монографії Н.Нікітенко, присвяченої іконографічним зображенням у Софії Київській, сприяли підвищенню інтересу до візантиністичних студій в Україні.

Певною мірою активізувалися й урізноманітнішали за тематикою дослідження проблем середньовічної європейської історії й нової історії Європи та Америки, з'явилися зокрема цікаві дослідження з різних питань цих періодів всесвітньої історії В.Ададурова, М.Варварцева, В.Калашникова, О.Дьоміна, В.Дятлова, Ю.Івоніна, І.Ліхтея, І.Мандрика, Н.Подалаяк, С.Трояна, П.Тоцького, В.Ціватого, хоча у цілому і медієвістика, і значення нових історичних явищ і подій модерної історії у розвитку людської цивілізації й надалі залишаються слабкою ланкою сучасних історичних досліджень в Україні.

З проголошенням незалежності України найпомітніші позитивні зрушення у вітчизняній історіографії відбулися в дослідженні новітньої історії країн Європи та Америки і вивченні сучасних міжнародних відносин, починаючи з історії Першої світової війни, де дійсно можна стверджувати про новий етап розвитку, що потребує мабуть окремого предметного аналізу. Мабуть, уповні зрозумілі причини цього цілком закономірного й виправданого, з нашого погляду, явища. Зокрема створення Інституту світової економіки і міжнародних відносин, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського та Інституту європейських досліджень НАН України, Київських славістичного, міжнародного та європейського університетів, Дипломатичної академії України, численних факультетів і

кафедр міжнародних відносин у провідних вишах України, а також заснування ними відповідних наукових видань, значно розширило структурно-наукову базу для досліджень з новітньої історії і міжнародних відносин. Їх інтенсивному розвитку сприяє і поява достатньої кількості наукової молоді із знаннями іноземних мов і зростання її інтересу до питань історії зарубіжних країн, і ширші можливості вивчення й залучення зарубіжних джерел і літератури, зокрема завдяки мережі Інтернет. Про розширення географії дослідницьких інтересів молодих істориків-всесвітників можна стверджувати, спираючись на дані щодо захисту ними дисертацій. Зокрема найбільший інтерес у них викликає новітня історія США, Німеччини, Великобританії, Канади, Франції, Угорщини, Іспанії, Румунії, країн Латинської Америки. Особливо привабливими для молодих істориків є проблеми міжнародних відносин ХХ – поч. ХХІ ст. та зовнішньої політики України.

Нарешті, останнім часом в Україні відбувається значний поступ історичної славістики взагалі, як мабуть єдиної впливової вітчизняної наукової школи з давніми традиціями, та у вивчення новітньої історії країн Центрально-Східної Європи зокрема. Помітним явищем в українській історичній славістиці стали перші синтетичні праці з історії Польщі Л.Зашкільняка і М.Крикуна, Болгарії В.Чорнія, Словаччини В.Кріля, а також монографічні дослідження з новітньої історії Чехословаччини М.Кірсенка, І.Вовканича, І.Шніцера, Болгарії – Г. Докашенко, Югославії – А.Лапшина, Македонії – Н.Стрельчук, а також численні публікації з історії інших слов'янських народів та історії міжслов'янських відносин і співпраці. Хоча здобутки історичної славістики у різних аспектах є нерівноцінними, і це має стимулювати подальшу роботу вітчизняних істориків-славістів.

Щодо дослідження історії Росії, країн Азії та Африки, то, незважаючи на появу низки нових монографічних праць та інших публікацій українських учених, поки що ці, теж важливі напрями всесвітньої історії, не належать до пріоритетних у сучасній українській історіографії.

На завершення хотілося б зазначити, що одним із свідчень посилення останнім часом уваги вітчизняних науковців до вивчення проблем всесвітньої історії є заснування й розгортання діяльності нових спеціалізованих науково-дослідницьких центрів і наукових часописів із всесвітньої історії. Наприклад, у ХНУ ім. В. Каразіна 1994 року засновано Харківське історико-філологічне товариство, що видає науковий щорічник «Древности». У структурі цього ж університету 2005 року створено Центр болгаристики і балканських досліджень імені М. Дринова (керівники М. Станчев і С. Страшнюк), який уже провів чотири міжнародні конференції і видав спільно з БАН три томи «Дриновського збірника». У Дніпропетровському національному університеті 1997 року створено спеціалізований Інститут українсько-німецьких відносин (керівник С. Бобильова), який з 2000 року видає щорічник

«Вопросы германской истории». У Луганському національному університеті ім. Т. Шевченка 2001 року створено НДЦ ім. В.М. Бейліса «Схід-Захід: теорія та історія міжцивілізаційних взаємостосунків» (керівник М. Бур'ян), який з 2006 року видає науковий збірник «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин». При Ужгородському національному університеті вже тривалий час плідно діє Інститут карпатознавства (директор В. Котигорошко), що видає тематичні збірники наукових праць «Карпатика» (вийшло понад 40 випусків), в яких висвітлюється давня і сучасна історія різних народів, що проживали чи проживають у цьому центрально-європейському регіоні. Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка з 2008 року видає міжнародний збірник наукових праць «Україна-Європа-Світ» (гол. ред. Л. Алексієвцев), який широко висвітлює актуальні питання всесвітньої історії і міжнародних відносин. Нещодавно при Національному університеті «Києво-Могилянська академія» засновано Науково-дослідний центр орієнталістики ім. О. Пріцака (директор І. Срібняк), який спільно з КНУ заснував новий журнал «Українська орієнталістика», а Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка започаткував видання нового збірника наукових праць із всесвітньої історії – «Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи» (гол. ред. В. Степанков).

Сприяє розвитку досліджень із всесвітньої історії в Україні також створення й діяльність національних комітетів (славістів), наукових центрів чи асоціацій славістики, полоністики, германістики, іспаністики, китаїстів, діаспорознавства тощо, і міжнародних двосторонніх комісій істориків України та Росії, Польщі, Болгарії, Румунії, Словаччини, Угорщині. Наприклад, лише останньою з них, створеної 2005 року, проведено три наукові конференції і видано 2006 року двомовний збірник наукових праць «Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення». На початку травня цього року Інститут історії України НАН України за внесок у розвиток українсько-словацької співпраці у науковій галузі в рамках багаторічної співпраці з Інститутом суспільствознавства САН нагороджено в Братиславі Дипломом Словацько-Української асоціації та Подякою Посольства України в Словацькій Республіці.

Отже, навіть із вищесказаного можна зробити висновок про досить успішний розвиток основних напрямів дослідження всесвітньої історії в сучасній українській історіографії. Хоча, звичайно, тут ще багато нерозв'язаних проблем. Зокрема у вітчизняній історіографії всесвітньої історії ще не набула поширення цивілізаційна модель світової історії. Не взято на озброєння постмодерні методологічні підходи, основу яких становлять проблеми історії ментальності, ідентичності та історичної пам'яті. На удосконалення заслуговують методологічні й концептуальні підходи до всесвітньої історії. Занедбанними залишаються такі напрями, як

історія ідей, глобальна історія. Зокрема поки що тематика досліджень вітчизняних дослідників *всесвітньої історії* істотно відрізняється від тематики, що розробляється їхніми зарубіжними колегами. У нас все ще переважають такі загальні теми, як внутрішньополітичний, суспільно-політичний і соціально-економічний розвиток, зовнішня політика зарубіжних країн тощо і, наприклад, майже нерозвинута мікроісторія.

Тому при дослідженні різних періодів *всесвітньої історії* вважаємо за доцільне, наприклад, зсув акцентів убік міждисциплінарної історії, причому з перевагою висвітлення політичної, соціальної, культурної та інтелектуальної історії і меншою мірою економічної. Нарешті, враховуючи нинішні геополітичні реалії, вважаємо необхідним поглиблене вивчення всього, що пов'язано із загальноєвропейським виміром історії, зокрема основних ідей, сил, рухів і подій, що упродовж століть формували весь континент, його ідентичність, і водночас зростання уваги до особливостей історичного розвитку тих регіонів Європи, що досить тривалий час залишалися поза тими впливами, що вважаються визначальними для європейської історичної традиції, їх внеску в спільний досвід суспільного устрою і культури (йдеться про Скандинавію, Центральну-Східну Європу, Середземномор'я, Балкани, тобто народи і держави, історичний розвиток яких ще не отримав належного висвітлення у нашій історіографії).

Наприклад, щодо історії Центрально-Східної Європи, то вона була для народів і країн регіону, особливо у новітній час, періодом численних історичних викликів і не завжди адекватних, як показала історія, їм відповідей, обумовлених як внутрішніми так і зовнішніми чинниками їх розвитку. Уважаємо, що історична наука у вивченні новітньої історії цього регіону Європи має широке поле діяльності, адже тут ще багато так званих «білих плям», що потребують як традиційно хронологічного дослідження, так і діахронічного, тобто вивчення окремих тем і проблем в їх розвитку – в рамках усього ХХ століття чи значної його частини. Серед них на особливу увагу, з нашого погляду, заслуговують такі тематичні блоки:

1. Народи Центрально-Східної Європи у Першій світовій війні (політика блокових держав щодо ЦСЄ і зовнішньополітичні орієнтації поневолених народів регіону в роки війни; загострення суспільної кризи у країнах ЦСЄ під час війни та активізація національно-визвольних рухів народів регіону).

2. Центрально-Східна Європа між двома світовими війнами (рішення Паризької мирної конференції щодо післявоєнних кордонів і устрою в ЦСЄ; утворення нових незалежних держав у ЦСЄ, проблеми державотворення та основні тенденції й особливості їх розвитку в міжвоєнний період, зокрема пошук ними «третього шляху» розвитку; наступ тоталітаризму: націоналізм, комунізм, націонал-соціалізм і фашизм; країни ЦСЄ у міжнародних відносинах).

3. Центрально-Східна Європа у Другій світовій війні (суспільство і окупаційні режими в країнах ЦСЄ та розгортання рухів Опору народів регіону; держави-сателіти гітлерівської Німеччини у роки війни; ЦСЄ у політиці держав антигітлерівської коаліції; проблеми визволення країн регіону від фашизму).

4. Структурні зміни в Європі після Другої світової війни і встановлення радянського домінування у країнах ЦСЄ (режим «народної демократії», загальні риси та особливості процесу «советизації» країн ЦСЄ, становлення, криза та ерозія комуністично-тоталітарних режимів у країнах регіону, характер так званих «міжнародних відносин нового типу», країни ЦСЄ і «холодна війна»).

5. Антитоталітарні революції кінця 80-х - початку 90-х років у країнах Центрально-Східної Європи і характер їх постсоціалістичної трансформації наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. («горбачовська перебудова» в СРСР та особливості демократичних революцій і становлення незалежних держав ЦСЄ, демократичний вибір народів регіону та його альтернативи, характер економічних реформ, соціальна структура населення країн ЦСЄ і проблеми його національного відродження, держави ЦСЄ у міжнародних відносинах в умовах глобалізації, їх участь у регіональній, субрегіональній і загальноєвропейській інтеграції, проблеми «повернення до Європи» країн і народів регіону, їх загальноєвропейська перспектива, проблеми членства в НАТО і ЄС).

Разом із цими вузловими темами новітньої історії Центрально-Східної Європи, звичайно, заслуговують на дослідження й окремі, так звані наскрізні проблеми історичного розвитку регіону, наприклад такі, як:

— етнонаціональні процеси в ЦСЄ, проблеми міграції й національних меншин, протистояння і нова культура співжиття й співпраці;

— націоналізм, тоталітаризм, демократичні традиції і права людини у новітній історії ЦСЄ;

— країни ЦСЄ у науково-технічній революції ХХ ст.;

— результати і наслідки модернізації, індустріалізації, урбанізації, глобалізації та особливості становлення постіндустріального суспільства у країнах ЦСЄ;

— еволюційні зміни у соціальній структурі й повсякденному житті народів регіону;

— характерні риси і міжнародні рецепції в розвитку культури і мистецтва у країнах ЦСЄ у ХХ ст.;

— історична пам'ять народів регіону в контексті їх взаємовідносин та європейських цінностей.

Подібний підхід має домінувати, мабуть, й при вивченні новітньої історії інших європейських регіонів і частин, і народів світу. Науковий потенціал

вітчизняних істориків-всесвітників наразі є достатньо вагомим і загалом готовим для розв'язання цих важливих завдань, хоча, безперечно, потребує всебічної державної організаційної й матеріальної підтримки.

Насамкінець, два риторичних запитання. Перше - чи потрібен незалежній Українській державі окремий академічний Інститут всесвітньої історії? Переконали, так, потрібен і не один, а можливо кілька – з багатьох напрямів дослідження світової історії. Адже, по-перше, висвітлення національної історії України не може бути повноцінним без достатнього врахування регіонального, європейського й світового контексту. По-друге, національна історіографія, що не формує власне бачення навколишнього світу, не може забезпечити інтелектуальні потреби свого народу і сприяти реалізації його національних інтересів у сучасному глобальному світі. І друге - чи реальним є створення такого інституту нині? Позитивну відповідь на це запитання дати важче, хоча науковий потенціал істориків-всесвітників, як уже зазначалось, в Україні досить вагомий і постійно збільшується. Однак існує чимало проблем організаційних, матеріальних тощо. Для початку, з нашого погляду, є більш реальний вихід із ситуації.

Згадаймо історію провідної в Україні наукової установи історичного профілю. Згідно з постановою Ради Міністрів УРСР від 2 березня 1953 р. Інститут історії України АН УРСР, утворений 1936 року, почав іменуватися Інститутом історії, утім головним напрямом досліджень у ньому залишалася, як і раніше, історія України. З огляду на це через п'ять років професор Київського університету А. Введенський саркастично зауважив на адресу інституту (цитую в оригіналі): «Несколько лет тому назад главный штаб нашей украинской исторической науки переменял вывеску. Почему? Ответила старая вывеска и появилась новая вывеска. Вывеска была: Институт истории Украины. Теперь переменяли на – Институт истории. Что же изменилось? По существу, собственно, ничего не изменилось. В самом деле: пять докторов, а если считать Львов – шесть докторов, т.е. больше половины на Украине докторов исторических наук, работают по истории Украины. Из 48 кандидатов 40 работают по истории Украины, 95% творческой продукции идет по истории Украины. Таким образом, по существу вывеску незачем было менять».

1996 року інститут знову перейменовано на Інститут історії України. Однак часи змінилися і мабуть саме зараз настав час знову повернути йому усталену в науковому середовищі й суспільстві і загальноприйнятю в світі назву – Інститут історії, з виокремленням у ньому спочатку відділення всесвітньої історії (нині в інституті працюють понад 20 докторів і кандидатів історичних наук за спеціальністю «всесвітня історія» і чимало інших науковців працюють над проблематикою міждисциплінарного характеру) та заснуванням регіональних філіалів або профільних центрів, а потім їх діяльність і час підкажуть, як бути далі.

¹ Мазурок О. «...Історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано...». – Ужгород, 2009. – С. 26, 77.

² Віднянський С.В. Рецепції всесвітньої історії на сторінках «Українського історичного журналу» // Український історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 166-180.

³ Концепція нового підручника української історії (лекція доктора історичних наук, професора НАУКМА Наталії Яковенко, прочитана 10 лютого 2010 року у Києві в рамках проекту «Публичные лекции. «політ.ua»») // Форум націй. – 2010. - № 3. – С. 4.

⁴ Алексєєв Ю. М., Кравченко Н. М., Крижанівська В. В. Вступ до історії: Курс лекцій. Навч. посібник. – Київ: КСУ, 2008. – 296 с.

⁵ Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми. – Львів 2004. – С. 260-397.

Рассматриваются основные проблемы исследований по всемирной истории в независимой Украине как актуальная задача и важное направление развития отечественной исторической науки. В частности отмечаются новые тенденции и позитивные изменения в тематической направленности и научном уровне исследования украинскими учеными проблем всемирной истории и международных отношений, создание новых специализированных научно-исследовательских центров, научных изданий и других институционно-организационных форм развития исследования актуальных вопросов всемирной истории.

Ключевые слова: украинская историческая наука, всемирная история, международные отношения, научный потенциал, проблемы и перспективы исследования.

The basic world history research problems in the independent Ukraine are examined as an actual task and important direction of the domestic historical science development. Specifically, it has been marked the new tendencies and positive changes in a thematic orientation and scientific level of the world history problems and international relations research conducted by Ukrainian scientists, creation of the new specialized research centres, scientific editions and other institutional and organizational forms of development of the world history live issues research.

Key words: Ukrainian historical science, world history, international relations, scientific potential, problems and prospects of research.